

Vergiftiging in antieke Rome

F.P. Retief

Navorsingsgenoot, Universiteit van die Vrystaat, Posbus 339, Bloemfontein, 9300

E-pos: retieff@rs.uovs.ac.za

L. Cilliers

Departement Engels en Klassieke Kultuur, Universiteit van die Vrystaat, Posbus 339, Bloemfontein, 9300

E-pos: fglc@rs.uovs.ac.za

Ontvang 6 Julie 1999; aanvaar 11 September 1999

UITTREKSEL

Die voorkoms van vergiftiging in antieke Rome word behandel. Die eerste insident aangeteken was in 331 v.C. toe 170 vroue skuldig bevind is aan massa-vergiftiging ten tye van 'n ernstige epidemie. Hierna was daar 'n toename in die voorkoms van kwaadwillige vergiftiging, wat tydens die Julii-Claudiese dinastie, en Nero se heerskappy in besonder, 'n piek bereik het. Gif-selfmoord was seldsaam, alhoewel Plinius die Ouere gif-genadedood by bejaardes en siekes (wat daarvoor vra) goedgekeur het. 'n Groot verskeidenheid gifstowwe van plantaardige, dierlike en mineraal-oorsprong is deur Dioscorides, Scribonius Largus, Plinius die Ouere, Nicander, Galenus en andere beskryf. Plantaardige gifstowwe was die beste bekend en oënskynlik die meeste gebruik. Dierlike gifstowwe was grotendeels gebaseer op bygeloof (en in werklikheid skadeloos), en mineraalgifstowwe oorwegend onbeproeft en min gebruik. Gifstowwe deur historici aan spesifieke vergiftigingsepisodes gekoppel, sluit in akonitum (monnikskap; "stiefma se gif"), baie populêr, vinnig, en dodelik in klein dosisse), dollekerwel ('hemlock'), taksus-ekstrak en 'seehaas' ('n onbekende seedier). Professionele vergiftigers soos Canidia, Locusta en Martina sou wel 'n kombinasie van gifstowwe gebruik het. In 'n sosiale kultuur gekenmerk deur bygelowigheid en waar onkunde die wetenskaplike opsporing van vergiftiging onmoontlik gemaak het, is dit waarskynlik dat vele misdadigers ongestraf gegaan het terwyl onskuldiges veroordeel is. Toevallige vergiftiging weens giftige voorskrifte deur onkundige terapeute was vermoedelik 'n algemene verskynsel.

ABSTRACT

Poisoning in ancient Rome

Recorded instances of poisoning in ancient Rome were studied. The first such event was in 331 BC when, concurrent with a serious epidemic, 170 women were found guilty of mass poisoning. Historians reported a subsequent increase in deliberate poisoning, which appeared to reach an alarming peak during the Julio-Claudian dynasty and the reign of Nero in particular. Suicide by poison was rare, but Pliny the Elder condoned euthanasia in the elderly and infirm when so requested. A large number of poisonous substances of plant, animal and mineral origin were described by Dioscorides, Scribonius Largus, Pliny the Elder, Nicander, Galen and others. Of these the plant materials were studied in the greatest detail, the animal materials were largely fictitious, and the mineral toxins were least understood and rarely used for deliberate poisoning. Poisons found to be actually mentioned by name include aconite ("stepmother's poison", very popular, and rapidly lethal in small doses), hemlock, Yew extract and "sea hare" (unknown marine animal); professional poisoners like Canidia, Locusta and Martina may well have used a combination of poisons. In a culture of high superstition when scientific ignorance made the detection of poisoning virtually impossible, it is likely that many poisoners went unpunished, whilst innocent persons were wrongly condemned. Inadvertent poisoning through medicaments prescribed by ignorant professionals was probably common.

1. INLEIDING

Ons begrip oor die werking en gebruik van gifstowwe wat terugdateer na prehistoriese tye, verbreed met die ontstaan van geskrewe rekords. Hieruit leer ons dat die oerbekawings van Egipte, Mesopotamië, Indië en China 5 000 jaar gelede reeds vertrouwd was met 'n verskeidenheid gifstowwe, alhoewel dit dikwels problematies is om hierdie substansie in terme van tans bekende gifstowwe te identifiseer.¹ Menes, die eerste farao aan ons bekend (ongeveer 3 000 v.C.), het 'n studie gemaak van giftige plante, en hierdie belangstelling is deur opeenvolgende farao's voortgesit tot en met die laaste regeerder, Kleopatra, wat in 30 v.C. gesterf het, moontlik as gevolg van gif-selfmoord.² Persiese heersers het van gifstowwe gebruik gemaak.³ In die Griekse mitologie is daar talle verwysings na gifmoord, en teen die 4de eeu v.C. is gif in Athene gebruik vir geregtelike teregstellings. Sokrates is byvoorbeeld verplig om dollekerwel ("hemlock") te drink.⁴

Die aard en voorkoms van vergiftiging tydens die Romeinse

era vanaf die vroeë Republiek (4de eeu v.C.) tot en met die Keiserryk van die 3de eeu n.C. is nagespoor en word hieronder weergegee en bespreek.

2. INSIDENTE VAN VERGIFTIGING

2.1 Vergiftiging in die Republikeinse era (6de eeu v.C. – 27 v.C.)

Tydens die Romeinse Keiserryk, en die Julii-Claudiese dinastie (Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius en Nero) in besonder, het vergiftiging algemeen voorgekom. Terwyl selfmoord relatief seldsaam was, is dit interessant dat Plinius⁴ tog die gebruik van gepaste middels om eutanase by fisies of psigies afgetakelde persone te bewerkstellig, gepropageer het (*Naturalis Historia* ii. 156; xx. 197). In die eerste eeu n.C., en tydens die heerskappy van Nero in besonder, het gifmoord sulke afmetings aangeneem dat die satirikus Juvenalis⁵ die sosiale moraliteit van verval in die hoër stand skerp veroordeel het. Ten einde status te hê, so

het hy beweer, moes jy aandadig gewees het aan een of ander ernstige wandaad, en rykdom het dikwels voortgevloei uit misdaad (*Satire* i. 73-76). Hy het verwys na 'n persoon wat welgesteld geraak het nadat hy ses familieleden met akonitum vergiftig het (*Satire* i. 158), asook na Pontia wat hy haar vriendinne gespog het oor haar vermoë om gaste met vergiftigde kos te vermoor (*Satire* vi. 638-640). Dit het vir vroue aanvaarde praktyk geword om stiefkinders te vergiftig (*Satire* vi. 627), en bejaarde vaders is gewaarsku om voor elke ete teëmiddels teen gif in te neem (*Satire* xiv. 250-251). Alhoewel hierdie opmerkings in die konteks van 'n satire voorkom, moes dit 'n element van waarheid bevat het om as verwysings na aktuele wantoestande herkenbaar te wees.

Die eerste gerapporteerde insident van gifmisdaad in Rome kan vermoedelik teruggevoer word na 331 v.C. 'n Ernstige pestilensie het die stad getref, maar 'n gerug het ook ontstaan dat die hoë mortaliteit deels aan vergiftiging te wyte was. Alhoewel die geskiedskrywer Livius⁶ nie heeltemal oortuig was van die geldigheid van hierdie aanklag nie, vermeld hy die verhaal van 'n diensmeisie wat die kurule aedile, Maximus, ingelig het dat sy bereid was om 'n gifkomplot te openbaar mits haar eie veiligheid gewaarborg word. Die Senaat het haar hierdie versekering gegee en sy het toe vertel dat die getroude vroue van Rome saamgesweer het om op groot skaal gifmoord te pleeg. Sy het vervolgens die konsuls na vroue geneem wat na bewering besig was om gifmengsels te brou en ook gifstore uitgewys. Twintig gesiene vroue wat hierna in die Forum verhoor is, het egter beweer dat hulle helende preparate en nie gifwee nie, vervaardig het. Toe hulle versoek is om hul gifmengsels self te drink, het hulle toestemming gevra om hieroor te besin, maar spoedig teruggekeer, die mengsels ingeneem en almal gesterf. Verdere arrestasies en verhore het gevolg, en uiteindelik is 170 vroue skuldig bevind en met die dood gestraf. Hierdie episode, die eerste van sy soort in Rome, is as 'n baie ernstige voorbode gesien, en na indringende besinning is 'n spyker deur 'n diktator in 'n muur gedryf ten einde verdere skuldiges van hul boosheid te genees – waarskynlik as 'n soort simpatiese magie (Livius viii. 18). Die moontlikheid is ook nie uitgesluit nie dat die teregstelling van die vroue bedoel was as 'n soenoffer om die pes te beëindig.

Tydens die Tweede Puniese Oorlog het Capua onder Virrius teen Rome gerebelleer in die hoop dat Hannibal hulle tot hulp sou snel. Dit het nie gebeur nie, en na 'n beleëring is die stad in 211 v.C. deur Rome ingeneem. In die wete dat geen genade verwag kan word nie, het Virrius die leierskorps en senatore probeer oorrede om saam met hom selfmoord te pleeg. Sewe en twintig van die tagtig senatore het ingestem en Virrius na sy woning gevolg. Hier is 'n maaltyd voorgesit, gesellig saam verkeer en heelwat wyn gedrink, waarna almal gif ingeneem het. Op roerende wyse is van mekaar afskeid geneem; sommige het in Virrius se woning gebly en ander het huiswaarts gekeer. Moontlik weens die groot maaltyd wat voorafgegaan het, het die gif stadig gewerk, maar toe die Romeine die volgende oggend die stad binnekom, was almal wel dood. Die drie en vyftig oorlewende senatore is deur die Romeine om die lewe gebring (Livius xxvi. 13-14).

Teen die einde van die Tweede Puniese Oorlog het die Romeinse generaal, Scipio, in 203 v.C. die Numidiese koning, Syphax ('n bondgenoot van Kartago), in Noord-Afrika verslaan. Syphax se vrou, Sophonisba (dogter van die Kartaagse leier, Hasdrubal), het 'n verhouding aangeknoop met Masinissa, 'n generaal van Scipio en seun van 'n Numidiese koning wat deur Syphax onttron is en toe 'n Romeinse bondgenoot geword het. In 'n desperate poging om sy geliefde te red van Romeinse gevangenisskap, trou Masinissa toe met Sophonisba. Onmid-

dellik na die seremonie word Masinissa egter deur Scipio gewaarsku dat hierdie daad nie haar lot kon verander nie. Verbitterd gaan Masinissa na sy tent, berei die gifmengsel wat alle konings vir noodgeleenthede byderhand gehou het, en stuur dit na Sophonisba met die boodskap dat sy bevelhebber hom beroof het van die vermoë om die eerste belofte wat 'n bruidegom sy bruid skuld, na te kom, maar dat hy nou sy ander belofte aan haar gestand doen, naamlik om haar die geleentheid te bied om Romeinse gevangenisskap vry te spring. Sy drink die beker, en in 'n laaste boodskap aan Masinissa spreek sy begrip uit vir sy posisie, maar rou oor die ironie dat haar onvoltooide huwelik en begrafnis op dieselfde dag plaasvind (Livius xxx.12-15).

Livius (xxxix.41) vermeld dat Rome en omgewing in 184 v.C. weer getref is deur 'n vermoede van grootskaalse vergiftiging, wat saamgeval het met 'n sameswering van skaapwagters en Bacchanaliese aktiwiteite. Uitgebreide ondersoek het daartoe gelei dat ongeveer 2 000 persone skuldig bevind en op verskeie wyses gestraf is. In 180 v.C. is Rome deur 'n epidemie getref en weer was daar aanklagte van massa-vergiftiging. Hostilia, die vrou van 'n konsul, is op omstandighedsgetuienis skuldig bevind en saam met 3 000 persone tereggestel (Livius xl. 37 en 43).

In 154 v.C. word twee voormalige konsuls deur hul vroue met gif vermoor; volgens Livius (*Eptomae* 48) raak dit duidelik dat vergiftiging nou besig was om in Rome 'n ernstige euwel te word.¹ Die Senaat het direkte jurisdiksie verkry oor alle misdaad wat 'n openbare ondersoek benodig het, soos verraad, sameswerings, sluipmoord en vergiftiging (Polybius⁷ vi. 13.4). Cato het by geleentheid soos volg gereageer teenoor 'n tribuun wat van vergiftiging verdink is en toe 'n swak wet wou deurvoer: "Jongman, ek weet nie wat die ergste is nie – om jou mengsels te drink of jou wette te bevorder nie" (Plutarchus,⁸ *Plut.* ix. 7). Cato het self ook die mening uitgespreek dat alle owerspelige vroue potensiële gifmoordenaars was (Quintilianus⁹ v. 11.39). Teen die einde van die tweede eeu v.C. was daar ook reeds 'n hof wat spesifiek gifsake hanteer het,¹⁰ en in 80 v.C. promulgeer die diktator Sulla 'n stel wette oor gifwee en gifmoord.¹¹ 'n Persoon sou skuldig wees indien hy gevaarlike middels gemaak, verkoop of besit het met die doel om moord te pleeg. Quintilianus (ix. 2.105) sou later aanvoer dat die permanente verminking van 'n persoon deur toediening van gif netso ernstig was as moord. Cicero se hofredes getuig ook van 'n hoë voorkoms van vergiftiging in die gemeenskap van sy tyd. Hy verwys byvoorbeeld na Oppianicus wat sy vrou, sy broer en sy swanger skoonsuster vergiftig het ten einde ryk te erf (*Pro Cluentio*¹² 30-31), Fabricius wat 'n vriend wou vergiftig (*Pro Cluentio* 47), Domitius wat sy neef vermoor het (*Philippicae*¹³ xi. 6.13), en Catilina wat aan gifmoord skuldig was (*In Catilinam*¹⁴ ii. 4.7). Ons weet ook van die Britse koning, Catuvolcus, wat selfmoord met taksus ("yew")-gif verkies het bo oorgawe aan die Romeine.¹⁵

Plinius (xxi. 12) vertel dat Marcus Antonius voor die slag van Actium (31 v.C.) so agterdogtig jeens Kleopatra was dat hy geen kos van haar aanvaar het tensy dit vooraf deur sy persoonlike proewer getoets is nie. Om haar deskundigheid te toon, het sy by geleentheid wel daarin geslaag om 'n vergiftigde beker verby die amptelike proewer te smokkel, maar Antonius op die laaste oomblik gekeer het om dit te drink omdat sy hom liefgehad het. Dié drankie het hierna 'n prisoner onmiddellik gedood. Plutarchus (*Antonius* 86) is verantwoordelik vir die populêre oorlewering dat Kleopatra selfmoord gepleeg het deur die byt van 'n adder, maar 'n goeie saak is uitgemaak dat sy gif gedrink het.²

Octavianus, oorwinnaar by Actium, het vier jaar later as

Augustus die eerste heerser van die Romeinse Keiserryk geword – en sluit die Republikeinse era af.

2.2 Vergiftiging in die Romeinse Keiserryk (27 v.C. – 5de eeu n.C.)

Voorbeelde van vergiftiging sal kronologies hanteer word, telkens gekoppel aan die heersende keiser. Die Julii-Claudiese dinastie (27 v.C. – 68 n.C.) was veral berug vir herhalende episodes van gifmoord.

Augustus (27 v.C. – 14 n.C.)

Die vrou van hierdie uitstaande grondlegger van die Romeinse Keiserryk, Livia, is volgens die geskiedskrywers Tacitus¹⁶ (*Annales* i.3.3) en Dio Cassius¹⁷ (lvi.30.2) daarvan verdink dat sy Augustus se kleinkinders (Lucius en Gaius) met gif vermoor het (Tacitus, *Annales* i. 3.3; Dio Cassius lvi. 30.2). Daar is ook beweer dat sy die siek en bejaarde Augustus eventueel met vergiftigde vye uit die wêreld gehelp het (Dio Cassius lvi. 30; Tacitus, *Annales* i. 5.1-3), maar dié gerug kan nie gestaaf word nie en is heel waarskynlik onwaar. Die keiser se protégé, die digter Horatius,¹⁸ vertel verder van die gevreesde Canidia wat verskeie persone vergiftig het, onder andere ene Albucius en moontlik haar eie moeder deur gebruik te maak van 'n mengsel van heuning en dollekerwel (*Satire* ii. 1.56). In hierdie tyd is 'n vriend van Augustus, Nonus Asprenas, volgens Plinius (xxxv.164) en Suetonius¹⁹ (*Augustus* 56) in die Senaat daarvan beskuldig dat hy 130 gaste tydens 'n eetmaal vergiftig het. Ene Apollodorus, 'n redenaar van Pergamon, is skuldig bevind op drie aanklagte van gifmoord, maar vlug na Massilia en stig 'n skool (Seneca,²⁰ *Controversiae* ii. 13.13).

Tiberius (14-37 n.C.)

Kort na sy troonsbestyging het 'n opperhoof uit Germanië, Adzandestrius, in 'n brief aan die keiser aangebied om Rome se gedugte opponent, die Germaanse leier Arminius, om die lewe te bring mits die Romeine hom voorsien van 'n geskikte gifstof. 'n Verontwaardigde Tiberius het geantwoord dat Rome nie sy vyande op onderduimse wyse beveg nie maar deur openlike militêre konfrontasie (Tacitus, *Annales* xi. 88).

In 19 n.C. sterf Germanicus, populêre militêre bevelvoerder en broerskind van Tiberius, onder suspisieuse omstandighede in Klein-Asië, na 'n struweling met die goewerneur, Piso, en sy vrou, Plancina. Germanicus se vriende en sy vrou, Agrippina, beweer dat hy vergiftig is deur Piso met die samewerking van 'n berugte gifvervaardiger, Martina ('n vertroueling van Plancina). Die saak word na die Senaat in Rome verwys, maar onderweg sterf Martina onverwags en 'n gifmonster word in een van haar haarlokke versteek gevind. Tydens die verhoor was daar openbare steun vir Germanicus se familie. Gifmoord kon nie bewys word nie, maar weens openbare alkeur pleeg Piso tog selfmoord (Tacitus, *Annales* iii. 7.12-15). Suetonius (*Tiberius* 53. 1) beweer dat Agrippina tydens die verhoor vermoed het dat die keiser (wat goed bevriend was met Piso) haar wou vergiftig, en dat Tiberius haar vrees uitgebuit het.

Tacitus (*Annales* iii. 21-25) skryf van die verhoor van 'n adellike vrou, Lepida, wat daarvan aangekla is dat sy ontrou was aan haar bejaarde man en hom probeer vergiftig het. Na marteling het 'n slavin getuig dat Lepida wel skuldig was, en is sy lewenslang verban. In hierdie tyd het Tiberius toegelaat dat massaverhoor plaasvind van persone wat aangekla is van *maiestas*, oftewel die skending van die Staat of die keiser se waardigheid. Vele onskuldige veroordelings het tot wydverspreide onrustigheid gelei – en Tacitus (*Annales* vi. 40) vertel van die gesiene senator, Vibulenus Agrippa, wat by die aanhoor van sy klagstaat in die senaat, in aanvaarding dat hy veroordeel

sou word, versteekte gif uit die voue van sy toga gehaal het en voor almal selfmoord gepleeg het.

In 23 n.C. het Drusus, Tiberius se seun, in opstand gekom teen Sejanus, die prefek van die Praetoriese Wag, wat ook die minnaar van sy vrou, Livilla, was. Met haar samewerking het Sejanus toe 'n gif met verlengde aksie voorberei, wat die indruk van 'n kroniese siekte sou skep. Die gif is waarskynlik deur die eunug, Lygdus, toegedien, en na 'n lang siekbed is Drusus oorlede. Omdat Tiberius oënskynlik min simpatie met sy seun se probleme getoon het, is aanvanklik vermoed dat hy die moord beplan het, maar later het Sejanus se vrou, Apicata, na marteling die waarheid bevestig (Tacitus, *Annales* iv. 8; Dio Cassius lvii. 22; Suetonius, *Tiberius* 62). Ten einde die troonopvolging vir homself te probeer bewerkstellig, het Sejanus dit oorweeg om ook Germanicus se seuns met gif te dood (Tacitus, *Annales* iv. 10), maar Tiberius het ingegryp en almal betrokke by Drusus se moord opgespoor en tereggestel. In 37 n.C. is Tiberius na 'n lang uitterende siekbed oorlede. Die moontlikheid is genoem dat sy opvolger Gaius (Germanicus se seun) hom kon vergiftig het (Suetonius *Tiberius* 73), maar hiervoor bestaan min getuienis.

Gaius (Caligula) (37-41 n.C.)

Hierdie geestelik versteurde keiser, aan wie kleintyd die bynaam "Caligula" (=steweltjies) deur sy vader se soldate gegee is, was vier jaar op die troon voordat hy deur sy lyfwag vermoor is. Hy het gifstowwe versamel en dit sistematies gebruik om sy doelwitte te bereik. Interessant genoeg beweer Juvenalis (*Satire* vi. 610-626) dat Gaius se onstabiele bestaan het as gevolg van 'n liefdesdrankie wat sy vrou, Caesonia, aan hom voorgesit het. Op uitgebreide wyse het hy renperde en joggies vergiftig ten einde by perdewedrenne winste te maak en sy gunsteling (die sogenaamde Groenspan) te laat wen. Ook gladiatore is vergiftig om openbare bloedsport na sy wense te manipuleer. Hy het selfs 'n renperd na 'n noenmaal genooi en hom goue hawer gevoer (Dio Cassius lix. 14).

Claudius (41-54 n.C.)

Aanvanklik beskou as verstandelik vertraag, is hy by verstek aan ander gepaste bloedlyn-kandidate as keiser gekroon. Sy moeder, Antonia, het minagend na hom verwys as 'n monster-mens wie se skepping deur die natuur begin maar nooit voltooi is nie. Sy neurologiese afwyking, gekenmerk deur abnormale spraak, emosionele onstabieleit, geringe tremor en spierspastisiteit (veral regs) en kwyling van die mond was feitlik sekerlik 'n variant van aangebore serebraalgestremdeit, sonder verstandelike vertraging of epilepsie.²¹ As keiser was hy onverwags doeltreffend. Dio Cassius (lix. 14) vermeld dat hy sy voorganger se gifvoorraad in die see gegooi het, en dat dit gelei het tot grootskaalse vrekte van visse (Suetonius, *Gaius* 49).

Alhoewel nie bo alle twyfel bevestig nie, word algemeen aanvaar dat Claudius 'n gifdood gesterf het aan die hand van sy tweede vrou, Agrippina, om haar seun, Nero, se troonopvolging te verseker. Josephus²² (*Bellum Iudaicum* 20. 8) vermeld slegs 'n gerug van vergiftiging en Plinius se kommentaar is beperk tot die stelling dat 'n komeet waargeneem is in die jaar waarin Claudius vergiftig is.²¹ Tacitus, Suetonius en Dio Cassius gee effe uiteenlopende beskrywings van die insident. Claudius was toe 65 jaar oud, sieklik en het baie gedrink. Dit is waarskynlik dat Agrippina die gifmengster, Locusta, genader het vir 'n gepaste gif wat 'n stadige dood sou veroorsaak sodat vergiftiging nie vermoed sou word nie. Of Nero betrokke was, is onseker. Daar is eenstemmigheid dat Claudius op 13 Oktober 54, die dag van sy dood, 'n priesterlike banket by die Capitolium hygewoon het waarna 'n ete by die paleis gevolg het, en dat die

eunug, Halotus, aan diens was. Vergiftigde sampioene (eerder as giftige sampioene) is as die gifmiddel toegedien.

Volgens **Dio Cassius** (Ixi.34) is Claudius persoonlik tuis deur Agrippina vergiftig. Oënskynlik besope (iets wat dikwels gebeur het), is hy toe uit die banketsaal gedra en het in die loop van die nag gesterf. As voorsorgmaatreeël het Agrippina vir Narcissus, die keiser se doeltreffende privaat sekretaris, vroegtydig weggestuur. Volgens **Suetonius** (*Claudius* 44) was dit onseker of die keiser tydens sy dince in die Capitolium deur Halotus, of tuis deur sy vrou met vergiftigde sampioene ('n dis waarvoor hy baie lief was) vermoor is. Die verdere verloop is ook onduidelik – sommige beweer dat hy onmiddellik siek geword het en dwarsdeur die nag erge pyn verduur het voordat die dood teen dagbreek ingetree het. Ander beweer dat hy stuporeus geraak, maar toe die gif gebrak het, sodat dit nodig was om 'n tweede dosis te gee – sommige beweer met vergiftigde pap, ander vermeld die toediening van 'n gifbevattende dermkliesma. **Tacitus** (*Annales* xii. 66-67) skryf dat Claudius tuis deur Halotus vergiftig is terwyl hy baie dronk was, maar dat akute diarree ontwikkel het en oënskynlik die gif uit sy liggaam verdryf het. Sy arts, Xenophon (as mede-samesweerder) het hierna die misdaad afgerond deur sy keel met 'n vergiftigde veer te streeël – kwansuis om braking aan te bring, maar eintlik om doeltreffende vergiftiging te bewerkstellig.

Nero (54-68 n.C.)

Na sy bewindsaanvaarding op ouderdom 18 jaar, het gifmoord beduidend toegeneem, veral onder die Romeinse aristokrasie. Wreed en emosioneel onstabiel het Nero met behulp van die veroordeelde gifmengster, Locusta (wie hy beskerm en selfs gehelp het om 'n skool in die kuns van gifvervaardiging te skep), as gifmoordenaar legendaries geword.¹

Die eerste slagoffer was Silanus, populêre goewerneur van Asië, wat bloot uit jaloësie vermoor is met dieselfde gif wat in die geval van Claudius gebruik is. Agrippina was primêr verantwoordelik hiervoor (**Tacitus**, *Annales* xiii. 1; **Dio Cassius** Ixi. 6.4). Sy stiefbroer, Britannicus (14 jaar oud en eie seun van Claudius) was vir Nero 'n bedreiging en is in 55 om die lewe gebring. **Dio Cassius** (Ixi. 7.4) vertel dat Nero sy jonger broer eers seksueel verlei het en toe aan tafel vergiftig het. **Tacitus** (*Annales* xiii. 14-17) beweer dat Nero jaloers was op Britannicus se mooier stem en klaarblykbare populariteit, en van Locusta gif verkry het wat deur Britannicus se tutors aan hom toegedien is. Hy het toe nie gesterf nie, moontlik omdat die gif as gevolg van diarree uitgeskei is, of omdat dit te swak was. Locusta is hierna gemartel, maar berei in 'n vertrek langs Nero se slaapkamer 'n nuwe gifmengsel. Tydens 'n eetmaal in teenwoordigheid van jong adellikes en hul families is hierdie gif ongesiens aan Britannicus toegedien. Hy het onmiddellik stuiptrekkings ontwikkel en gesterf. Nero het ongeërg gesê dat Britannicus aan epilepsie ly, en dikwels sulke toevalle kry. Hy is uitgedra, haastig voorberei en dieselfde aand veras. **Suetonius** (*Nero* 33. 3) vertel 'n soortgelyke verhaal met meer besonderhede oor hoe die finale gif by herhaling versterk en aan proefdiere gevoer is totdat Nero daarmee tevrede was. Hiervoor is Locusta (wat deur Claudius ter dood veroordeel is) met 'n keiserlike vrypas uit die gevangenis gelaat.

Nero se moeder, Agrippina, het nou in onguns verval. Pogings om sy guns te herwin, selfs deur in die openbaar seksueel met hom te flankeer, was onsuksesvol. Nero het aanvanklike pogings om haar te vergiftig, laat vaar, omdat, so is beweer, dit bekend was dat sy gereeld effektiewe teengiwwe inneem (**Suetonius**, *Nero* 34). Hy het dus sy soldate beveel om haar om die lewe te bring (**Tacitus**, *Annales* xiv. 1-3; **Dio Cassius** Ixii. 13). 'n Orgie van moord is hierna ingelei deur die dood a.g.v. versmoring van Nero

se eerste vrou, Octavia (**Tacitus**, *Annales* xiv. 6), en die moord op sy bejaarde tante, Domitia Lepida, om haar besittings te bekom (**Suetonius**, *Nero* 34). Sy was siek met erge hardlywigheid, en oënskynlik uit belangstelling, het Nero 'n geneesheer beveel om vir haar 'n giftige purgeermiddel voor te skryf.

Burrus, bevelvoerder van die Praetoriese Wag, en beperkende faktor in Nero se magspel, het in 62 gesterf. Hy het gely aan 'n gewas van die keel wat progressiewe asemnood veroorsaak het, maar **Tacitus** (*Annales* xiv. 51) en **Suetonius** (*Nero* 35.5) beweer dat sy dood veroorsaak is deur giftige keel- en hoësmidiesynes wat op Nero se bevel voorgeskryf is. Benewens gifmoord is groot getalle mense op ander wyses deur Nero tereggestel (**Tacitus**, *Annales* xiv. 50).

Die voedsel en drank van senior senaatslede, waaronder ryk vrygelatenes en vriende van Nero, is vergiftig (**Suetonius**, *Nero* 35. 5). **Doryphorus** en **Pallas** het in 62 sô gesterf (**Tacitus**, *Annales* xiv. 65). In een stadium het hy dit oorweeg om die hele Senaat stelselmatig te vergiftig (**Suetonius**, *Nero* 43). Die verskyning van komete in 60 en 64 is deur Nero se sterrewiggelaar as voortekens van die dood van belangrike persone uitgelê en het gelei tot verdere vervolgings. Twee komplotte teen sy lewe is gewelddadig onderdruk en alle kinders van veroordeeldes is gedood deur uithongering of vergiftiging (**Suetonius**, *Nero* 36). Nero se tweede vrou, **Poppaea**, het in 66 gesterf nadat hy haar tydens swangerskap geskop het, maar sommige skrywers vermoed ook hier vergiftiging (**Tacitus**, *Annales* xvi. 5-6).

Aanvanklik mentor en ondersteuner van Nero, het die filosoof-staatsman **Seneca** egter mettertyd van hom vervreem geraak en is in 65 verdink van 'n sameswering teen die keiser. Op aandrang van Nero het die bejaarde **Seneca**, in teenwoordigheid van vriende selfmoord gepleeg. Hy en sy vrou het hul polsvate gesny maar nie gesterf nie. Ook die drink van dollekerwel ("hemlock") deur **Seneca** het nie die dood veroorsaak nie. Hy is hierna na 'n stoombad gedra waar hy versmoor het (**Tacitus**, *Annales* xv. 60-62).

Toe sy leer en lyfwag in 68 teen hom in opstand kom, het Nero besluit om selfmoord te pleeg, en **Locusta** om 'n voorraad gif gevra, wat in 'n goue kis geplaas is. Sy lyfbediendes het dit egter verwyder, en op 32-jarige ouderdom sterf Nero nadat sy sekretaris hom gehelp het om met 'n dolk selfmoord te pleeg (**Suetonius**, *Nero* 47-49).

Na Nero se dood, wat 'n einde gebring het aan die Julii-Claudiese dinastie, is daar 'n beduidende afname in gerapporteerde gifmoorde. 'n Aantal insidente in die volgende twee eeue word voorts bespreek.

Vitellius (69)

Vitellius se kort bewind is gekenmerk deur groot wreedheid. Onder andere het hy ou vriende en edellui na die hof genooi en hul dan vermoor. Een so 'n persoon het koors ontwikkel en toe hy om water vra, het die keiser met kwasi-simpatie hom bedien met 'n vergiftigde drankie. 'n Profetes het voorspel dat **Vitellius** lank sou lewe mits sy moeder voor hom sterf. Toe sy moeder siek word, het hy haar volgens een oorlewering van honger laat sterf. Ander bronne vermeld dat sy, moeg van die lewe, om gif gevra het en dat **Vitellius** dit voorsien het (**Suetonius**, *Vitellius* 14).

Domitianus (81-96)

Daar is beweer dat hierdie ongewilde keiser sy baie populêre voorganger (en broer) **Titus** met "seehaas" vergiftig het, maar die inligting is feitlik seker apokrief.²³

Dio Cassius (Ixvii. 11.6) skryf dat 'n gebruik in hierdie tyd by moordenaars dwarsdeur die Romeinse Ryk ontstaan het om hul slagoffers met vergiftigde naalde te steek. **Martialis**²⁴ (*Epigram* iv. 69) vertel ook van ene **Papilus** wat daarvan beskuldig

is dat hy met vergiftigde wyn vier vroue vermoor het.

Die populêre Romeinse goewerneur van Brittanje, Agricola, is in 93 onder verdagte omstandighede op 54-jarige leeftyd oorlede. Dit was bekend dat Domitianus jaloers was op hom, en toe 'n gedrang van hofamptenare en ook geneesherre van Rome Agricola tydens sy laaste siekte besoek, het die gerug ontstaan dat die keiser gereël het dat hy vergiftig word. Bewyse hiervoor is nie gevind nie (Tacitus,²⁵ Agricola 43).

Hadrianus (117-138)

Hierdie bekwame keiser het 'n ongelukkige huwelikslewe gehad, waarskynlik deels weens sy homoseksuele neigings. Toe sy vrou, Sabina, in 136 sterf, is wyd vermoed dat hy haar vergiftig het. Sy aangenome seun, Ceionius Commodus, 'n aantreklike maar ongewilde jong man, het in 138 siek geword en gesterf aan 'n oordosis medisyne. Toe die keiser self siek word met ernstige eedem, het hy met 'n mes selfmoord probeer pleeg, maar die wapen is van hom verwyder. Hierna het hy druk uitgeoefen op 'n geneesheer om gif aan hom te voorsien, maar eerder as om toe te gee, het die geneesheer homself gedood (Spartianus,²⁶ Hadrianus 23-26).

Apuleius het ongeveer in hierdie tyd in sy novelle, *Metamorphoses*,²⁷ die indruk gegee dat gifmoord steeds algemeen voorgekom het (ii. 10.11 en 25-28). Die geneesheer, Galenus (130-210 n.C.) het vertel dat veral die hoë lui in vrees vir gifmoord geleef het, terwyl die onkunde van sy kollegas grotendeels hiertoe bygedra het.²⁸ Galenus was natuurlik bekend daarvoor dat hy baie krities gestaan het teenoor sy kollegas.²⁹

Commodus (180-192)

Anders as sy vader, Marcus Aurelius, was Commodus as mens en as keiser 'n mislukking. Die hoof van sy lyfwag, Motilenus, is volgens oorlewing deur hom met vergiftigde vye vermoor. Eventueel, tydens 'n sameswering het Commodus se gunsteling byvrou, Marcia, hom gif gegee as gevolg waarvan hy lomerig geword, maar daarna begin braak het. Toe dit duidelik word dat hy nie sou sterf nie, is hy deur die atleet, Narcissus, verwurg (Lampridius,³⁰ Commodus 9).

Caracalla (211-217)

Sy bewindsaanvaarding het begin met die moord op sy broer, Geta, wat populêr was met 'n wye aanhang. Hierdie ondersteuners is genadeloos tereggestel, meestal deur die swaard maar ook deur vergiftiging. Spartianus (*Caracalla* 3) beweer dat 20 000 mense so omgekome het.

Heliogabalus (218-222)

Slegs 14 jaar oud met troonsbestyging, was hy sielkundig abnormaal, as keiser totaal onbevoeg en seksueel pervers. Toe sy verregerende openbare gedrag tot teenstand lei, het hy sy lyfwag uitgedaag om hom te vergiftig, of met die swaard te dood. Vier jaar na bewindsaanvaarding, is hy in sy latrine deur die Praetoriese Wag gedood (Lampridius, *Heliogabalus* 13).

3. GIFSTOWWE AAN DIE ROMEINE BEKEND

'n Volledige beoordeling van gifstowwe aan die Romeine bekend (hul oorsprong, beskikbaarheid en werking), is die onderwerp van 'n ander studie.³¹ Uit die werke van veral Dioscorides, Scribonius Largus, Nicander, Plinius en Galenus, asook oorsigartikels deur o.a. Horstmanshoff,³² Kaufman³³ en Smith¹ kan die volgende bekendste gifstowwe gelys word:

(i) Plantaardig:

Nastergal (*atropa belladonna*), bilskruid (*hyoscyamos niger*), mandragora (*solanaceae*) en gifappel (*datuna*) bevat belladonna-

alkaloïede wat onder andere droë mond, rusteloosheid, delirium, manie en koma mag veroorsaak. Dollekerwel (*conium maculatum*, "hemlock") se piridien-alkaloïede en koniïn veroorsaak progressiewe verlamming. Monnikskap (*aconitum napellus*) bevat alkaloïede wat soos die *veratrum* folisiene van onder andere nieskruid (*helleborus niger*, "hellebore") oorwegend kardiotoxies en verlammend inwerk. Herfskrokus (*colchicum autumnalis*, "meadow saffron") se kolkisien het 'n dergelike effek en veroorsaak ook braking en diarree. Opium uit die opiumpoppie (*papaver somniferum*) het lomerigheid, psigiese afwykings en koma veroorsaak. Die taksusplant (*taxus baccata*, "yew") bevat veral pseudo-alkaloïede wat dermkanaal-simptome en verlamming aanbring. 'n Verskeidenheid giftige paddastoel (onder andere *amanita phalloides* en *a. muscaria*) en boomfungi was bekend.^{34,35,36} Spiespunte is soms in 'n giftige strignosverbinding gedoop (Plinius xxi.177), maar van strignien maak antieke skrywers geen melding nie.

(ii) Diere-oorsprong

'n Verskeidenheid giftige slange (bv. *vipera*, *aspis*, *dipsas* en *hidri*), spinnekoppe en skerpioene is erken. Salamanders, sekere akkedisse en muise is as giftig beskou. Die bloed van bulle, slange, bokkapaters en sekere paddas ("toads"), en die vleis van sekere seediere, bv. *lagos* en *lepus marinus* ("seehaas" – tans aan ons onbekend) en sekere muishonde is as giftig beskou. Ekstrakte van insekte soos *buprestis* (langbeeninsek, tans onbekend), denne-ruspes en veral die Spaanse vlieg (kantaridien) is as giftig vir die mens beskryf. Laasgenoemde, wat irriterend op die vel ingewerk het en onder andere ernstige laer-urineewegbeskadiging kon veroorsaak, is ook as afrodisiak gebruik.

(iii) Minerale

Hierdie gifstowwe was waarskynlik in die Romeinse tye min gebruik. Daar word wel melding gemaak van giftige loodverbindinge, soos karnisiet (loodkarbonaat), witlood (loodasetaat, "cerussa") en loodglit (loodprotoksied, "litharge"). Giftige arseenverbindinge in lood-, goud- en silwermyne is as gevaar vir myners erken; "realgar" of "sandarach" was arseensulfied (in geel of rooi vorm) en is veral as kleurstowwe gebruik (Plinius xxxiv.54-55; Strabo³⁶ xii.3.39). Giftige swaeldampe in myne opgemerk was waarskynlik arseensulfied. Kwiksilwerbindinge is deur Livius (xxxiv.54) in ongesonde myne geïdentifiseer, en kwikamalgaam is in die juweliersbedryf gebruik. Sommige antimoon- en koperbindinge is as giftig beskryf, terwyl Plinius (xxix.100) verwys na 'n pylgif van onbekende aard.

4. BESPREKING

Kaufman³³ beweer dat die woord *venenum* ("venom") afgelei is van Venus en oorspronklik 'n liefdesdrank beteken het. Dit is oorspronklik wyd gebruik om die konsepte van medikant, gif, towerdrank of abortiemiddel te dek, en die toepassing is gekwalifiseer deur die byvoeglike naamwoord *bonum* (ten goede) of *malum* (ten kwade).

4.1 Bronne

Verwysings na vergiftiging is volop in die Romeinse literatuur, en 'n wye verskeidenheid bronne is geraadpleeg. Waar meer as een outeur 'n insident beskryf het (bv. die dood van Claudius), is al die weergawes gegee en is daar nie groot dispariteite nie, wat historiese juistheid meer waarskynlik maak. Vir die vroeë geskiedenis van Rome het ons hoofsaaklik vir Livius as bron, met die gevolg dat die historiese juistheid van sy beskrywings nie in al die gevalle wat bespreek is, gekontroleer kon word nie.

Livius self het egter krities omgegaan met die enkele (nou verlore) bronne wat tot sy beskikking was, en was wel bewus van die onbetroubaarheid van die vroeë geskiedskrywing. Hy het nie gekroom om bygelowige praktyke en volksherinneringe wat 'n kern van waarheid bevat het, weer te gee nie, maar het dit met 'n gesonde knippie skeptisisme benader.³⁷ Die ander belangrike geskiedskrywer wat as bron gebruik is vir die periode onder bespreking, is Tacitus, wat bekend was vir sy bevooroordeeldheid jeens Tiberius – so bv. was die “gifmoord” op Germanicus 'n ooglopende poging om dié keiser op indirekte wyse in diskrediet te bring (sien p. 8). Ook Livia se aandeel in die dood van Augustus se kleinseuns en van Augustus self is moeilik geloofbaar, maar hier word Tacitus – soos in die ander insidente wat bespreek is – deur ander bronne gesteun wat die geloofwaardigheid van die beskrywing verhoog. Suetonius het as biograaf allerlei interessante anekdotes weergegee waarvan die oorsprong en historiese juistheid ongelukkig moeilik vasstelbaar is. Vir die laat Keisertyd het ons slegs die sg. *Scriptores Historiae Augustae* (Lampridius en Spartianus ressorteer hieronder), 'n versameling skrywers wat berug was vir hul onbetroubaarheid; die enkele insidente wat bespreek word, is egter nie kontensieus nie.

4.2 Moord en selfmoord

Vergiftiging behels moord sowel as selfmoord. Dit is haas onmoontlik om te bepaal of moord of selfmoord in Romeinse tye meer dikwels voorgekom het as vandag,³³ maar vergiftiging as misdaad was veral onder die hoëlui en rykes 'n aansienlike probleem. Tacitus gebruik die woord *scelus* (misdad) dikwels om spesifiek gifmoord aan te dui.³² Die beskikbaarheid van vuurwapens is moontlik 'n rede vir minder gifmoorde in moderne tye.³³

Dit is egter opvallend dat gif by voorkeur die moordwapen was wat deur vroue gebruik is – moontlik omdat dit nie fisieke geweld behels nie en moeilik herken- of onderskeibaar is van natuurlike oorsake, en die taak van die *materfamilias* as kosbereider en verpleër van die siekes in die familie vir die vrou talryke geleenthede gebied het.

4.3 Identifisering van gifstowwe

In die era voordat toksikologiese tegnieke dit moontlik gemaak het om die voorkoms van vergiftiging wetenskaplik te bevestig, het daar 'n aura van mistiek hieraan gekleef. In tye van ontbering veral, is gerugte van vergiftiging maklik aangegryp as oorsaak van onverklaarbare mortaliteit – en veral in bygelowige gemeenskappe kon gifdeskundiges magsposisies bekom of ambisieuse skemas realiseer deur massa-vrees te bewerkstellig. Dit is dus waarskynlik dat nie alle bovermelde episodes in die Romeinse era aan doelbewuste vergiftiging toegeskryf kan word nie, en dat mortaliteit tydens epidemies soos dié van 331 v.C. inderdaad suiwer aan siekte en nie gif nie, te wyte was. Livius (viii. 18) was byvoorbeeld nie daarvan oortuig dat die beweerde massavergiftigings van 331 v.C. ten tye van 'n pestilensie (en waarvoor 170 vroue tereggestel is), wel bewys is nie. En dan is dit duidelik dat sekere nadoode veranderinge wat as aanduidings van vergiftiging beskou is, glad nie daarmee verband hou nie. Hieronder tel byvoorbeeld donker verkleuring van die lyk se vel (Juvenalis, *Satire* i. 73-76; Dio Cassius lxi. 7.4), en vertraagde verrotting en swelsel (Seneca, *Controversiae* vi. 506). Dio Cassius (lxi. 7.4) vertel dat Nero gereël het dat die vermoorde Britannicus se lyk met wit gipspoeier bedek word om die “kenmerkende” donker velverkleuring te bedek – maar dat 'n reën bui in die Forum die gips afgespoel het en omstanders dus die “bewys” van vergiftiging gesien het.

Horstmanshoff³² maak 'n goeie saak uit dat monnikskap

(akontium) Britannicus se akute dood veroorsaak het. Smith¹ meen dat sianied gebruik is – 'n besonder potente gif wat oënskynlik teen 400 v.C. reeds deur die Egiptenare berei is. Daar is egter geen getuienis in Romeinse literatuur dat sianied (uit pitvrugte berei) aan hul bekend was nie. Anders as in die Middeleeue en later, toe arseen die populêre gif was,¹ is die doelbewuste gebruik daarvan as gif in Romeinse tye nie gedokumenteer nie.²³ Die giftige aard van arseenverbindinge in sekere myne is deur Plinius (xxxiv. 55) erken, maar dit word slegs as kleurstof benut. Dat dit wel as sulks benut maar nie beskryf is nie, bly natuurlik moontlik.¹ Strigien het eers in die 17de eeu in Europa bekend geraak.²³ Dit is inderdaad waarskynlik dat erkende gifbereiders soos Locusta, Martina en Canidia, preparate voorberei het wat uit 'n mengsel van gifstowwe bestaan het. Hierdie persone het van proefdiere gebruik gemaak om die toksisiteit van hul mengsels te bepaal (Suetonius, *Nero* 33.3). In antieke tye is sterk geglo aan die doeltreffendheid van teëgiwwe soos Mithridatum en Teriak, maar vandag aanvaar ons dat hierdie preparate heeltemal oneffektief was.^{1,28}

In sy uitstekende oorsig van vergiftiging in die tyd van Nero beweer Horstmanshoff³² dat vergiftiging ook dikwels die gevolg was van wangebruik van medikamente deur artse en aptekers wie se bedoelings suiwer, maar kennis gebrekkig was. Ons weet ook van geneeshere, soos Xenophon (Tacitus, *Annales* xii. 66-67), en andere (Suetonius, *Nero* 34) wat aan moord medepligtig was – terwyl die geneesheer van Hadrianus eerder selfmoord gepleeg het as om gif aan die keiser te gee (Spartianus, *Hadrianus* 23-26). Gif is gewoonlik by die slagoffer se voedsel of drank gevoeg, maar is soms as medisyne aangebied (Suetonius, *Nero* 34; Tacitus, *Annales* xiv. 51), per klieksma gegee (Suetonius, *Claudius* 44) of aan naalde gesmeer waarmee slagoffers gesteek is (Dio Cassius lxxvii. 11.6). Tacitus (*Annales* xii. 66-67) beweer dat Xenophon Claudius se moord afgerond het deur 'n vergiftigde veer in sy keel te vryf.

Omdat historici slegs in enkele gevalle simptome en besonderhede verskaf van hoe slagoffers gesterf het, is dit bykans onmoontlik om die verantwoordelike gifstowwe te probeer bepaal. In sekere gevalle word die gif egter spesifiek genoem: Canidia het dollekerwel in heuning gebruik (Horatius, *Satire* ii. 1.56); Catuvelcus pleeg met taksus-sap selfmoord;¹⁵ Seneca drink dollekerwel (Tacitus, *Annales* xv. 60-62); Ovidius beskryf monnikskap as “stiefma se gif”¹ en Juvenalis (*Satire* i. 58) verwys ook na die gebruik van hierdie gif. Claudius sterf ná sampioen-inname – maar hier word verwys na vergiftigde sampioene eerder as giftige sampioene (Tacitus, *Annales* xiii. 1) sodat ons onkundig bly oor die spesifieke aard van die gif. Commodus sterf aan vergiftigde vye (Lampridius, *Commodus* 9) – weereens is die gif nie identifiseerbaar nie. Inderdaad sal die presiese aard van gifstowwe wat in die Romeinse era gebruik is, waarskynlik by die oorgrote meerderheid van gifmoorde aan ons bekend, spekulatief bly.

4.4 Vergiftiging en die sosio-politiese omstandighede

Dit val op dat daar 'n groter aantal sterftes as gevolg van gif in sekere periodes van die Romeinse geskiedenis was as in ander. Een van die redes hiervoor is ongetwyfeld die heersende sosio-politiese omstandighede. So bv. vind ons dat grootskaalse vergiftiging of aanklagte daarvan in vroeë Rome saamgeval het met krisissomstandighede soos oorloë, epidemies of same-swerings – bygelowigheid van 'n minder ontwikkelde bevolking wat sondebokke gesoek het, sou wel hier 'n bepalende faktor gewees het. Vanaf die 1ste eeu v.C. kom massa-vergiftigings nie meer voor nie, maar wel talle individuele gevalle wat toeneem nader aan die eeuwending. Dit was egter veral tydens

die bewind van die Julii-Claudiese keisers in die vroeg 1ste eeu n.C. toe magstrewes en politieke intriges hoogly gevier het, dat gifmoorde en selfmoorde m.b.v. gif aan die orde van die dag was. Hierdie periode is baie goed gedokumenteer, en Tacitus en Suetonius se treffende beskrygings van die moorde op vooraanstaande persone soos Germanicus en Britannicus het 'n onuitwisbare indruk gelaat. In die 2de eeu n.C., die bloeitydperk van die Romeinse Keiserryk, weet ons van baie min sterftes a.g.v. gif – dit kan wees omdat dié periode minder goed gedokumenteer is as die 1ste eeu v.C., of omdat die spanning en vrees wat in die vorige twee eeue aanleiding gegee het tot soveel selfmoorde en gifmoorde, nou eindelijk plek gemaak het vir rustiger lewensomstandighede onder die bekwame heerskappy van die keisers van die 2de eeu n.C.

SUMMARY

The incidence and nature of poisoning in ancient Rome (6th century BC to 3rd century AD) was studied.

The first recorded incident was in 331 BC, at the time when Rome suffered a severe epidemic and 170 women were tried and convicted for mass poisoning of the populace. A similar incident occurred during an epidemic in 184-180 BC when 3000 people were executed. Historians subsequently recorded a growing incidence of poisoning which reached an alarming peak during the reign of the Julio-Claudian emperors, and of Nero in particular. During the 1st century AD the satirist Juvenal described the moral decay of the elite, and in his satires claimed that poisoning for personal benefit had become a status symbol. Suicide by poisoning was not common, but Pliny the Elder defended euthanasia by poisoning in the elderly, when so desired. In a culture of high superstition when scientific ignorance made the detection of poisoning virtually impossible, it was very difficult to prove incidents of poisoning. It is likely that many poisoners went unpunished, while innocent citizens were wrongly condemned. Inadvertent poisoning through medication prescribed by ignorant professionals, was probably common.

Incidents of probable poisoning described, include the mass suicide of the surrendering Capuans in 211 BC; the tragic death of the Numidian queen, Sophonisba; and death by poisoning of two consuls in 154 BC. At the end of the 2nd century BC Rome had a special court dedicated to poison trials, and in 80 BC Sulla promulgated strict laws against poisoning and the handling of poisons. Cicero's court speeches confirm the high incidence of murder by poisoning, and it is also probable that Cleopatra committed suicide using poison in 30 BC.

The Julio-Claudian dynasty (27 BC – 68 AD) in the early days of the Roman Empire was infamous for poisoning. **Augustus'** wife, Livia, probably poisoned two of her step-grandchildren in order to ensure the succession of her son Tiberius, and there was even a rumour that she had eventually poisoned her husband. In one of Horace's *Satires* we read about the professional poisoner, Canidia, who with Martina and Locusta became the infamous trio of women poisoners in Roman times. **Tiberius** was certainly innocent of the suspected murder of his popular nephew, Germanicus, and his son, Drusus, but death by poisoning was rife in his time. **Gaius** (Caligula), his unstable successor, had a collection of poisons with which he eliminated many of his underlings. **Claudius** probably suffered from a form of cerebral palsy, but was surprisingly efficient as a ruler and was not personally involved in poisoning. It is probable, though, that he was fatally poisoned by his second wife, Agrippina, the mother of **Nero**. He became infamous for murdering a large number of his subjects, including Silanus (governor of Asia); his half-brother, Britannicus, his aunt Domitia, Burrus, prefect of the Praetorian Guard; and many lesser friends and slaves.

According to the biographer Suetonius he even considered systematically poisoning the entire Senate.

Episodes of poisoning during the reign of subsequent emperors, like Vitellius, Domitian, Hadrian, Commodus, Caracalla and Alexander Severus, are reviewed.

Our knowledge of poisons available during Roman times emanates from the writings of Dioscorides, Scribonius Largus, Nicander, Pliny the Elder and Galen. Poisons were of vegetable, animal and mineral origin. **Animal** poisons were not well investigated in ancient times, and included cantharidine as well as unlikely poisons related to bull's blood, toads, salamanders and marine animals; poisonous insects, snakes, spiders and scorpions were known but very rarely used in homicide. **Mineral** poisons, e.g. salts of lead, mercury, copper, arsenic and antimony were known but virtually never used. Fumes in lead, silver and gold mines were recognized as toxic.

Vegetable poisons were best known and most frequently used. They included plants with belladonna alkaloids, e.g. henbane, datura, deadly nightshade and mandrake, aconite from monk's hood, hemlock, hellebore, colchicum (from autumn crocus), yew extract, and opium. Strychnine was unknown to the Romans, and there is no evidence that cyanide was extracted from kernels of certain fruits.

Historians rarely mentioned specific poisons when describing incidents of poisoning. Horace, however, does mention hemlock in honey as the poisons favoured by Canidia, and we know that Seneca drank hemlock; Ovid calls aconite the "mother-in-law's poison"; the British king, Catuvolcus, committed suicide with yew-extract; Claudius died after eating poisoned mushrooms (a strong case is made out that aconite was used, and that this was also Nero's favourite poison). The ancients apparently could not distinguish confidently between edible and toxic mushrooms. Professional poisoners often tested the potency of their mixtures (probably containing multiple toxins) on animals, slaves or convicts.

In conclusion socio-political circumstances were considered. It is clear that mass poisoning in early times occurred more frequently during stressful periods like wars, epidemics, etc. From the 1st century BC onwards individual cases of poisoning increased, reaching a peak during the reign of the Julio-Claudian emperors, when ambition and political intrigue were the order of the day. In the 2nd century AD, the heyday of the Roman Empire, when the tensions and fear of the previous two centuries made way for peace and quiet, very few deaths due to poisoning were recorded.

LITERATUURVERWYSINGS

1. Smith, S. (1952). Poisons and poisoners through the ages, *Medical Journal*, 20, 153-167.
2. Retief, F.P., Cilliers, L. (1999). Dood van Kleopatra, *Geneeskunde*, 4(1), 8-11.
3. Bloch, H. (1987). Poisons and poisoning: implications of physicians with man and nations, *Journal of Nat. Med. Assoc.*, 79(7), 761-763.
4. Pliny [Plinius die Ouere]. (1940-1963). *Natural History*. Volumes 1-X. Transl. by H. Rackham et al. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
5. Juvenal [Juvenalis]. (1930). *Juvenal and Persius*. Transl. by G.G.Ramsay. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
6. Livy [Livius]. (1922-1959). *History of Rome and Summaries*. Volumes I-XIV. Transl. by B.O.Foster et al. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
7. Polybius. (1922-1927). *The Histories*, Volumes I-VI. Transl. by W.R.Paton. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
8. Plutarch [Plutarchus]. (1914-1926). *The Parallel Lives*, Volumes 1-

- XI. Transl. by B.Perrin. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
9. Quintilian [Quintilianus]. (1920-1922). *Training of an orator*, Volumes I-IV. Transl by H.E.Butler. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 10. Badian, E. (1962). Forschungsbericht. From the Gracchi to Sulla. 1940-1959, *Historia*, 11.1, 197-245.
 11. Scullard, H.H. (1982). *From the Gracchi to Nero. A history of Rome from 133 BC to AD 68* (London: Methuen).
 12. Cicero. (1979). *Orations. Vol. IX. Pro Cluentio et al.* Transl. by H.G.Hodge. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 13. Cicero. (1938). *Orations. Vol. XV. Philippics.* Transl. by W.C.A.Ker. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 14. Cicero. (1976). *Orations. Vol. X. In Catilinam I-IV.* Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 15. Fröhne, D., Pfänder, H.J. (1983). *Colour atlas of poisonous plants* (Wolfe Science Book).
 16. Tacitus. (1956-1996). *The Annals of Imperial Rome.* Transl. by R. Graves (Penguin Classics).
 17. Dio Cassius. (1914-1927). *Roman History*, Volumes I-IX. Transl. by E.Cary. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 18. Horace (Horatius). (1932). *Satires, Epistles, Ars Poetica.* Transl. by H.R.Fairclough. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 19. Suetonius. (1960). *The twelve Caesars.* Transl. by R.Graves (Penguin Classics).
 20. Seneca the Elder. 1974. *Declamations. Vol. I. Controversiae.* Transl. by M.Winterbottom. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 21. Levick, B. (1990). *Claudius* (London: B.Y.Batsford Ltd).
 22. Josephus. (1959-1967). *The Jewish War.* Transl. by G.A.Williamson (Penguin Classics).
 23. Thompson, C.J.S. (1931). *Poisons and poisoning* (New York: McMillan & Co).
 24. Martial [Martialis]. (1993). *Spectacles.* Vol I. Books I-V. Transl. by D.R.Shackleton Bailey. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 25. Tacitus. (1946). *Vol. I. Agricola. Germania. Dialogue on oratory.* Transl. by M.Hutton. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 26. Spartianus. (1976). *Augustan history. Lives of the later Caesars.* Transl. by A.Birley (Penguin Classics).
 27. Apuleius. (1989). *Metamorphoses.* Vol.II. Transl. by J.A.Hanson. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 28. Nutton, V. (1985). The drug trade in antiquity. *Journal of Royal Society of Medicine*, 78, 138-145.
 29. Christie, R.V. (1987). Galen on Erasistratus. *Perspectives in Biology and Medicine*, 30, 440-449.
 30. Lampridius. (1995). *Chronicle of the Roman Empire.* Transl. by C. Scarre (London: Thames & Hudson).
 31. Retief, F.P., Cilliers, L. (2000). On poisons and the drug trade in ancient Rome. Voorgelê vir keuring aan *Social History of Medicine*.
 32. Horstmanhoff, H.F.J. (1992). Gemeen goed. *Lampas*. 25(1), 32-55.
 33. Kaufman, D.B. (1932). Poisons and poisoning among the Romans. *Classical Philology*, 27,156-167.
 34. Watt, J.M. & Breyer-Brandwijk, M.C. (1962). *Medicinal and poisonous plants of South and Eastern Africa* (Livingstone Ltd).
 35. Munday, J. (1988). *Poisonous plants in South African gardens and parks.* (Delta Books).
 36. Strabo. (1917-1932). *Geography.* Volumes I-VIII. Transl. by H.L.Jones. Loeb Classical Library (Cambridge MA: Harvard University Press).
 37. Laistner, M.L.W. (1963). *The greater Roman historians* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press).